

Négyesi Lajos

A TÖRÖK-KORI RÁTKA ÉS AZ ÖRDÖGLIKA ÁTJÁRÓ LOKALIZÁLÁSA

Zrínyi Miklós életének fontos forrását jelenti levelezése, amelyből megismerhetjük azokat a hétköznapi ügyeket is, amelyek a költő-hadtudóst foglalkoztatták. 1648 áprilisában Batthyány Ádámnak küldött leveleiben kétszer is megemlíti „Ördöglikát” a törökökkel történő összecsapások helyszínéként. Április 11-én kelt levelében arról panaszkodik, hogy „számtalan török ment föl Ördöglika felé, de bizony engemet rá nem vesznek”,¹ ami arra utal, hogy a török felvonulás szempontjából fontos hely lehetett, de kockázatot is jelentett. A következő levelében már arról tudósít, hogy a veszély ellenére mégsem hagyta válasz nélkül a török provokációt. A harc során „első nap egy ló terh bőrhajót nyertünk tülök, az kiben által járván, két domasinci hajdút vágtak le. Úgy vártam meg Ördöglikánál, mind kétszer ott vertem meg őket.”²

Batthyány Ádám leveleiben más helyen is felbukkan Ördöglika neve. 1643 novemberében Dobos György szécsiszigeti kapitány írta:

„Míg az lovas rend kiment immár az el hajtót marhát az gyalogságh vissza vette azon el hajtó töröktől Tormaföldénél. Azzal megh nem elegödtek a lovasik el érközvéen, azon haitók után nyakra főre mentek, utánok a gyalogság, miglen az töröknek az Dandárjokra [*ez alatt a derékadat értették*] vittek, az meli [mely] törökség volt hidje megh Nagyságod az mint bizonyosan mondják egy száz lovas az gyalogia penig az is feles [sok], de migh Ördöglikán is túl.”³

¹ ZRÍNYI 1997: 40.

² ZRÍNYI 1997: 41.

³ MOL P 1314 Batthyány hg. körmendi levéltára, Nr 10389. (Itt szeretném megköszönni Czigány István ny. alezredesnek, hadtörténésznek, hogy a leveleket átnézte, és kigyűjtötte az Ördöglikára vonatkozó szövegrészeket.)

1645 novemberében Szecsődy István lenti kapitány arról tudósított, hogy török portyázók raboltak a vidéken, és jelentős számú rabot hurcoltak magukkal. Mivel korábban jelentést kapott arról, hogy Ördöglikánál megfigyeltek egy török csapatot, valószínűnek tartja, hogy azt látták visszatérőben.⁴ 1647-ben 10 hajdút raboltak el a törökök Ördöglikánál.⁵ 1649-ban Komáromi István lendvai hadnagy Szecsődy András, Batthyány Ádám szentpéteri hadnagyát tudósította arról, hogy: „Ma egy hete miulta az török eötször izben ki jött ide az Kerka mellé mostis mind lovassa mind gyaloghia a hegyekben vagy az Eördögh likán belöll tegnap egy haidumat el vittek, másiknak fejét vették.”⁶ A következő évben ismét felbukkan Ördöglika neve, amikor Komáromi István lendvai hadnagy arról tudósította Batthyány Ádámot, hogy „eötöd napjára megint sokan jöttek az Olajbég (Alajbég) itt volt zászlójával egy nihány zászlóval voltak lehetnek három vagy négyszázan Dobbal Trombitákkal, a dandárja az eördögh likánál volt”.⁷ 1654-ben a lendvai hadnagy azt panaszolta, hogy a bujdosó, csavargó legények nagy nyomorúságukban még a Rábaközből is Ördöglikához járnak fosztogatni.⁸ 1685-ben a császári csapatok felvonulásáról jelentette gyöngyösi Nagy Zsigmond nempti (Lenti) és alsólendvai főkapitány gyöngyösi Nagy Ferenc Kanizsa elleni helyettes végvidéki és egerszegi főkapitánynak:

„Nagy nyomorúság van német csapatok miatt, majdnem minden faluba vannak Leslie regimenty ez éyeli szálása Hosszúfaluba megy Leszli Úr maga Lendván lesz, a dragonyosok túll szállnak eleibe Mantienenli [Monticelli] Regementye Csesztregen azon belől fognak hálni, onnad holnap hálása Sziget előtt vagy on valami Szent Miklós [Tornyiszentmiklós] nevű faluot hálnak, ahol is a Kerkán által valami rosz kelő [átkelő] vagy az ördögh Lika felé.”⁹

⁴ MOL P 1314 Batthyány hg. körmendi levéltára, Nr 1588-1.

⁵ MOL P 1314 Batthyány hg. körmendi levéltára, Nr 4657.

⁶ MOL P 1314 Batthyány hg. körmendi levéltára, Nr 27064.

⁷ MOL P 1314 Batthyány hg. körmendi levéltára, Nr. 27066.

⁸ MOL P 1314 Batthyány hg. körmendi levéltára, Nr 27073.

⁹ MOL P 1314 Batthyány hg. körmendi levéltára, Nr 33424.

A ZRÍNYI TESTVÉREK 1637. ÉVI LENDVAI LÁTOGATÁSA

Bár Zrínyi levelezésében nem esik említés róla, de már 1637-ben, amikor testvérével éppen csak elkezdték csáktornyai életüket és az örökségül rájuk maradt birtokok igazgatását, életveszélyes kalandba keveredtek Ördöglikánál. November első napjaiban egy jelentős létszámú török csapat mélyen behatolva a magyar területre kirabolta Palinát. Amikor hazafelé tartottak, megtámadta őket a környező várak őrsége, de a törökök két csapatban vonultak, és miközben az egyik csapaton rajtaütöttek, a másik, nagyobb létszámú visszatért, és a túlerő eldöntötte az ütközet sorsát. A Zrínyi testvérek, tudomást szerezve a török betörésről, Ördöglika keleti kijáratánál akartak rajtaütni az ellenségnek. Mivel elhúzódott az átkelésük a Murán, Miklós a csapat egy részével rohanta meg az országúton vonuló törököket. Arról azonban nem tudhattak, hogy a nagyobb török csapat Ördöglikánál elvált, és Rátka felé vonult, azonban amikor értesült a harcról, késlekedés nélkül a helyszínre sietett. A Zrínyi testvérek csapatát a Murának szorították, és nem volt más választása, mint a menekülés. November 6-án alkonyatkor érték el a biztonságot adó lendvai várat, ahol Bánffy Kristóf látta vendégül a kimerült ifjakat. Az éjszakát Lendván töltve másnap indultak haza Csáktornyára. Az esetről Batthyány Ádámnak küldött levelében részletesen beszámolt Bánffy, amely ennek köszönhetően nem merült feledésbe. Tóth Sándor helytörténész alapos kutatásokkal rekonstruálta a történetet, és a szlovéniai magyarok 1997-es évkönyvében adta közre tanulmányát.¹⁰ Akényszerű látogatás emléke mára a lendvai (szlovéniai) horvát-magyarok nemzeti identitásának egyik sarokköve lett, és a Horvát Otthont Zrínyi (VII.) Miklósról nevezték el.¹¹ A szerencsés menekülés emlékére 2021 szeptemberében a Muravidéki Magyar Tudományos Társaság, a Lendva Községi Magyar Nemzetiségi Önkormányzati Közösség, a lendvai Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, a Muravidéki Magyar Nemzetiségi Önkormányzati Közösség és Lendva község emléktáblát állított az alábbi szöveggel:

„A Bánffy és a Zrínyi főúri családok hagyományosan jó kapcsolatának, valamint a költő és hadvezér, Zrínyi Miklós és öccse, Péter 1637. november 6-án tett »váratlan látogatásának« emlékére, amikor a törökök elől menekülve Bánffy Kristóf atyai oltalmat biztosított számukra a lendvai várban.”¹²

¹⁰ TÓTH 1996: 100–107.

¹¹ KUTNJAK 2022: 88.

¹² KUTNJAK 2022: 94–95.

6.1. kép. A lendvai Horvát Ottthon jelképe

Forrás: KUTNIAK 2022: 90

A Horvát Ottthon udvarán áll Zrínyi Miklós mellszobra egy vaddisznó társaságában. Ez a motívum az intézmény jelképén is visszaköszön, amelyen a költő és hadtudós meglövegolja a páncélba öltöztetett vadkant¹³ (6.1. kép).

AZ ÖRDÖGLIK NÉV EREDETE

Ördöglik neve felbukkan a Kanizsa körül 1600-ban vívott harcok forrásaiban. Istvánffy Miklós a vár felmentésére érkező keresztény csapatok felvonulásáról írja:

„Annakokáért másnap napnyugat előtt az had elébb menvén Letenye faluhoz, általmenvén az ligetes és fákkal akadályos hegyen, melyet az rá felmenésnek nehéz voltáért Ördögberkének hínak, tábort szálla, s azon éjszaka ott nyugovék;

¹³ KUTNIAK 2022: 90.

s másnap virradolván az fertős mocsáros útra, mely elég széles Csikszárnak híják jutának.”¹⁴

Tóth Sándor idézett tanulmányában a név eredetére is kitér, tudniillik Istvánffy Miklós latin nyelven írott történeti munkájában *Diaboli lucum*nak hívja, amelyet a szöveget magyarra átültető Tállyai Pál Ördögberkének fordít.¹⁵

Tekintve, hogy a földrajzi nevek rendszerint az adott hely valamilyen jellemző tulajdonságára utalnak, jelen esetben az Ördöglyuk elnevezés háttérben valamilyen üreget vagy bemélyedést azonosíthatunk. Egyházasházi Dervarics Kálmán a helynevek és a népmondák kapcsolatát vizsgálva Ördöglikát „Ördög-barlangjának” vagy lyukának értelmezi. A monda szerint ezen „Ördög-barlangjában” 1587-ben és 1600-ban tömérdek török és tatár elveszett. Ezzel együtt határozottan kijelentette, hogy „helyén a mostani Rátka helység áll”.¹⁶ A szöveget később átvette Bátorfi Lajos is Zala megye történetéről szóló munkájába.¹⁷

Dömötör Sándor tanulmányában alaposan körbejárta az ördöggel kapcsolatos helyneveket. Mint írja:

„[H]egyes vidékeken a földrajzi szakirodalom is ördöglyukaknak nevezi azokat a süllyedés következtében keletkezett üregeket, amelyeket a víz munkája is nagyobbított és a néző számára félelmissé tett, azonban sokszor az ördög helyett alkalmazza a népmonda a hiedelemvilág másféle ártó lényeit is. Erre a kétféle értelmezésre itt néhány példával szolgálunk csupán. A Pilis hegy aljában, Szentkereszt község határában egyértelműen Ördöglyuk egy hatalmas barlang neve. Rátka község neve a régi világban Ördög barlangja vagy Ördög lyukja volt. Istvánffy Miklós szerint latinul *Diaboli lucus* (vagyis az »Ördögnek szentelt liget«, tulajdonképpen »irtás«, a barlang szó zalai jelentése). Mivel 1587-ben és 1600-ban rengeteg török és tatár pusztult el ezen a vad, műveletlen területen, a helyi hiedelmek az ördög nevét a törökökkel és a tatárokkal azonosítják.”¹⁸

A fenti magyarázatok mutatják, hogy Ördöglika nevének értelmezése nem egyértelmű. Dervarics minden fenntartás nélkül barlangot vizionál, azonban

¹⁴ ISTVÁNFFY 2009: 32. könyv, 364.

¹⁵ ISTVÁNFFY 2009: 32. könyv, 364. Az eredetiben *Diaboli lucum* (470), magyarul Ördögliget.

¹⁶ DERVARICS 1855: 309.

¹⁷ BÁTORFI 1876: 139.

¹⁸ DÖMÖTÖR 1966: 279.

Dömötör már nem ennyire nagyvonalú. A pilisi barlang esetében egyértelmű elnevezést már ő is problémásnak érzi a Mura partján fekvő területre. Ennek eredményeként a ligetet irtásként értelmezi, ami már önmagában is tévedés, hiszen a ligetben fák állnak, amely áttekinthető, ritkás erdő. Az pedig, hogy Zalában a barlangot irtásnak neveznék, egészen szokatlan megállapítás.

Tanulmányában Tóth Sándor egyik jegyzetében szintén érinti a név eredetének kérdését. Ezt írja: „Diaboli lucus – ördöglika: helyesen ördög berke vagy ligete lenne, de latinról humorosan fordították magyarra és »lucus«-ból lika lett. Esetleg Istvánffy Miklós finomkodva az eredetileg magyar lika szót lucum-ra (liget, berek) latinosította?”¹⁹

Önmagában Istvánffy szövegét értelmezve hihető lenne, hogy a latin kifejezés magyarítása történhetett, azonban a magyar történetírótól függetlenül Wilhelm Peter Zimmermann Kanizsa török ostromáról és elfoglalásáról (1600) szóló leírásában Ördöglyuknak nevezett szorosként (*Pass das Teuffels loch genannt*) említi.²⁰ A német *loch* szó egyértelműen lyukat jelent. Ennek ismeretében inkább az tűnik valószínűnek, hogy Istvánffy a latin szövegben a lyuk szóhoz hangzásban közel álló, de a helyre jelentésében is értelmezhető *lucus* szót használta. Nem tudni, honnan származnak az általa leírt információk, de a szövegben a *Diaboli lucum* erdős magaslat, a mocsaras út pedig a Csíkszár. Az ördöglyuk valószínűleg a magyar vitézek körében kialakult kifejezés volt a murarátkai részre, tehát a nehezen járható, erdős dombokra, mocsarakra, ahol az ellenség el tudott rejtőzni, csapdát állítani és más kellemetlenséget okozni, amellet, hogy megnehezítette a közlekedést. Az ördöglika ebben az esetben nagy valószínűséggel az ördög alfelére mint utálatos helyre utal.

ÖRDÖGLIKA ÉS MURARÁTKA

A Tornyiszentmiklósról Letenyére vezető útnál, a mai Murarátka térségében, Szemenyétől keletre a Kanizsára vezető út 4 km hosszan nehezen járható, mocsaras ártérben halad. A Mura folyó itt az északi partot mossa, azonban a szeményei, a rátkai és a csitári hegy ezt fékezi, és a vízszint változása, valamint a lerakott hordalék miatt mocsaras berek alakult ki. Az erdővel borított hegyek

¹⁹ TÓTH 1996: 109–110.

²⁰ ZIMMERMANN 1603: 51. fejezet.

észak–déli irányú lefutása akadályt jelentett a kelet–nyugati irányú közlekedés útjában. Murarátkánál a folyónál húzódó mocsarak átlagosan 144 méteres tengerszint feletti magasságon húzódnak. Az északra magasodó rátkai hegy lejtője 750 méteres távolságon 240 méteres tengerszint feletti magasságig emelkedik. A hegy lábánál mély bevágódásokkal szaggatott meredek oldal akadályozza a mozgást. A mai Murarátkától északi irányba a rátkai és a csitári hegy között széles völgy húzódik, amely jelentősebb létszámú csapatnak is kedvező rejtékhelyet tudott biztosítani. Valószínűleg itt várakozott 1637-ben a török lovasság zöme.

Ördöglika nemcsak a kelet–nyugati irányú közlekedés szempontjából jelentett akadályt, hanem a Muraköz védelmi rendszerének is kritikus pontja volt. A Kanizsáról nyugatra vezető út itt halad a legközelebb a folyóhoz. Ha egy csapat bejutott a berekbe, mozgása szinte követhetlenné vált. Akár elrejtőzhettek a rátkai völgyben, vagy a másik irányba fordulva, átkelve a Murán behatolhattak Muraközbe, hiszen a déli oldalon sorakozó településekig közel 5 km széles lakatlan, mocsaras sáv húzódik, ami megnehezíti az átkelt csoportok felderítését.

Bánffy Kristóf levelében, amelyben az 1637-es összecsapást ismerteti, Ördöglika mellett felbukkan Rátka neve is: „megh volt az harc, az török hazafelé menvén, az ördöglikánál kétfelé vált, egyik része Rátkára, amely Dandárban nyugodott, más része pedig az ország uttyán ment.” A kérdéssel foglalkozó kutatók Ördöglikát a mai Murarátká területére lokalizálják, azonban a fenti levélrészletből kitűnik, hogy Ördöglika és Rátka 1637-ben nem ugyanazt a helyet jelentette. A település 1903-tól viseli a Murarátká nevet. 1863-tól a Rátka, ezelőtt pedig a Rátk, a Ratk, a Ráth, a Rathk alakokkal találkozunk. Egy 1403-as oklevél megkülönbözteti Alsowratk és Felsewratk települést.²¹ Ez alátámasztja Tóth Sándor megállapítását, amely szerint:

„Nagy a valószínűsége annak, hogy a 17. században Rátka nem az országút mellett, hanem bent a patak völgyben feküdt. Az ördöglikának nevezett hely pedig az a hegy lábáig nyúló Murakanyar lehetett, amelyet a mai országút átszel, de a pocsolya helye még látható.”

A terület bejárásakor Murarátkától északra a Gulya-völgy bejáratánál, az épülő gát közelében, a nyugati oldal lejtőjén egy vízmosásban kék színű üvegdarabokat

²¹ Murarátká 16.330.37 in ZMHTL.

figyeltünk meg. Valószínűleg ezen a területen működött 1806–1810 között Varsányi János üveghutája,²² amelynek maradványait 1979-ben tárta fel Molnár László.²³ A völgy északi végében állt Zsindelyes puszta, ahol az egykori épületek törmeléke jól kivehető a szántásban. Az egykori Felsőrátká ettől nyugatra lehetett, ugyanis a szántás szélén egy középkori cserépedény töredéke hevert. Más nyomát nem találtuk az egykori Felsőrátkának, azonban a szántáson kívül nem volt más lehetőségünk bármilyen megfigyelést tenni, ugyanis a terület nagyobb része növényzettel borított.

ÖRDÖGLIKA A TÉRKÉPEKEN

Amikor Szigetvár 1566-ban török kézre került, Stájerország védelmének kulcsa Kanizsa lett. A határvonal déli szakasza a Murára támaszkodott, amelynek keleti csúcsán Légrád vára állt. A vonal következő fontos erőssége a murakeresztúri vár volt, ahol a határ északnak fordult, és a Kanizsa patak mocsarait követte a kanizsai várig. Légrád és Murakeresztúr között a kakonyai átkelőt kisebb erőd biztosította. Emellett több őrhely is volt a folyó partján.

1600 őszén, amikor a törökök elfoglalták Kanizsát, a Rába és a Mura között új védelmi vonal kialakítására volt szükség. Zrínyi György 1600 novemberében nyújtott be írásbeli javaslatot a Mura-vonal védelmi rendszerének megújítására. Eszerint három vár, Domaschinz, Goritschan, Csáktornya, valamint 10 őrhely biztosította volna a folyó vonalát. Légrád, Kakonya, Kotori, Letenye, Bononia, palánk Ördöglikával szemben, palánk Szemenyével szemben, Malikotecz, Hottisa, Ráckanizsa.

Giovanni Giuseppe Spalla 1670-ben készült Muraköz-térképe Kotoriban és Goricsányban jelöl erődítményt, Légrád házait pedig sánc veszi körül. Cantelli 1690-es térképén Novakovec és Podturent is erődített helynek jelöli. A rendszer működése a római kori *limes*re hasonlított. Az őrtornyokból folyamatosan szemmel tartották a környező területet, és ha ellenséget észleltek, hírlövő mozsárral adtak jelzést az erődökben állomásozó katonaságnak. 1663 novemberében Zrínyi Miklós ír le egy ilyen esetet:

²² VERES 2006: 94.

²³ CSIFFÁRY 2006: 247.

6.4. kép. Martin Stier térképe Teuffelsloch megjelölésével

Forrás: STIER 1684

Rátka falu helyét is. A kettő között egy további település is szerepel, Szent Margit névvel (6.2. kép).

Giovanni Giuseppe Spalla hadmérnök a Zrínyi-birtokok felmérésére kapott megbízatásának megfelelően 1670-ben térképet³⁰ készített a Muraközről, amelynek nagy részét személyesen is bejárta. Nagy valószínűséggel felhasználta a csáktornyai levéltárban talált vázlatokat is. Talán ennek köszönhető, hogy Murarátkától északra, ahova Zrínyi György Rátka falut jelölte, Teufelsloch (Ördöglyuk) névvel egy falut rajzolt³¹ (6.3. kép).

A 17. századi térképek ezt követően rendre feltüntették a Teufelsloch nevű települést, de jóval nyugatabbra. Martin Stier *Vermehrte und verbesserte Landkarten des Königreichs Ungarn* című, 1684-ban kiadott térképén³² Ráckanizsa és Neuhoff, Giacomo Cantelli da Vignola *L'Vngaria* című, 1686-ra keltezett térképén³³ Ráckanizsa és Lapskin között egy Lendváról folyó patak torkolatánál, Frederik de Wit *Regnum Hungaria* című térképén³⁴ pedig, amely az 1680-as évek végén készült, Ráckanizsa és Neuhoff (Lapány) között egy patak beömlésénél jelöli a települést (6.4–6.6. kép).

³⁰ SPALLA 1670.

³¹ PAPP-VÁRY 2005: 108–109.

³² STIER 1684.

³³ CANTELLI DA VIGNOLA 1686.

³⁴ WITT 1680.

6.5. kép. Giacomo Cantelli térképe Teuffelsloch megjelölésével

Forrás: CANTELLI DA VIGNOLA 1686

6.6. kép. De Wit térképe Teuffelsloch megjelölésével

Forrás: WITT 1680

FELHASZNÁLT IRODALOM

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- MOL P 1314 Batthyány hg. körmendi levéltára. Nr 10389.
 MOL P 1314 Batthyány hg. körmendi levéltára Nr 1588-1.
 MOL P 1314 Batthyány hg. körmendi levéltára Nr 4657.
 MOL P 1314 Batthyány hg. körmendi levéltára Nr 27064.
 MOL P 1314 Batthyány hg. körmendi levéltára Nr. 27066.
 MOL P 1314 Batthyány hg. körmendi levéltára Nr 27073.
 MOL P 1314 Batthyány hg. körmendi levéltára Nr 33424.

FOLYÓIRATCIKKEK

- DERVARICS Kálmán (1855): Tormaföld és a sárkányjárás. *Vasárnapi Ujság*, (39).
 DÖMÖTÖR Sándor (1966): A jáki „ördögek” mondájának képzettörténetéhez. *Vasi Szemle*, 20(2).
 ONDRÉK, József – PADÁNYI, József (2022): Miklós Zrínyi's Efforts in Strengthening the Military Defenses of Međimurje, Hungary. *International Journal of Historical Archeology*, 2022. december 5., 1–25.

KÖNYVEK ÉS TANULMÁNYOK

- BÁTORFI Lajos (1876): *Adatok Zalamegye történetéhez IV.* Nagy-Kanizsa: Wajdits József.
 CSIFFÁRY Gergely (2006): *Magyarország üvegipara 1920-ig.* Eger: Heves Megyei Múzeumi Szervezet, Dobó István Vármúzeum.
 CSELEBI, Evlia (1904): *Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai, 1660–1664.* Ford. Karácson Imre. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
 HAUSNER Gábor szerk. (2005). *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére.* Budapest: Argumentum.
 ISTVÁNFFY Miklós (2009): *Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája I/3.* Ford. Tállyai Pál. Budapest: Balassi.
 KELENIK József (2005): Egy végvidék születése. In HAUSNER Gábor (szerk.): *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére.* Budapest: Argumentum, 311–357.
 KUTNJAK, Đanino (2022): Kronológia. A Muravidéki Horvát Kulturális Egyesület Zrínyi Központjának kronológiája. In ZÁGOREC-CSUKA Judit (szerk.): *A Zrínyiek kultusza Lendván – Az alsólendvai Bánffy és a csáktornyai Zrínyi dinasztiák confusiója a 16. és 17. században.* A nemzetközi szimpózium előadásai. Lendva: Muravidéki Magyar Tudományos Társaság.
 PAPP-VÁRY Árpád (2005): *Magyarország története térképeken.* Budapest: Kossuth–Cartographia.

- TÓTH Sándor (1996): Képek a török korból. Zrínyi Miklós és a rátkai lesvetés. In SZÚNYOGH Sándor (szerk.): *Naptár '97. A szlovéniai magyarok évkönyve*. Lendva: Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet.
- VARGA J. János (1995): „Az nagy széles mező, az szép liget, erdő sétáló palotájok...” A természeti környezet szerepe a dunántúli végvári harcokban. In PETERCSÁK Tivadar – PETŐ Ernő (szerk.): *Végvár és környezet*. Eger: Heves Megyei Múzeumi Szervezet.
- VERES László (2006): *Üvegművességünk a XVI–XIX. században*. Miskolc: Herman Ottó Múzeum.
- ZIMMERMANN, Wilhelm Peter (1603): *Eikonographia*. Augsburg: Samuel Dilbaum.
- ZRÍNYI Miklós (1997): *Zrínyi Miklós válogatott levelei*. Budapest: Balassi.
- ZRÍNYI Miklós (2003): *Zrínyi Miklós összes művei*. Budapest: Kortárs.

INTERNETES ANYAGOK

- CANTELLI DA VIGNOLA, Giacomo (1686): *L'Ungaria nuovamente descritta, et accresciuta di varie notizie da Giacomo Cantelli da Vignola* [MOL S_68_-_X_-_No_108]. Online: <https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/10417/view/?bbox=1725%2C-4517%2C2757%2C-4081>
- SPALLA, Gio[vanni] Giuseppe (1670): *Alla sac.ra ces.a maesta di Leopoldo Primo imperatore. Porgo l'isola Murakes detta Zerina, & contiene questa tutto quel sito, che uiene rinchiuso frá li fiumi Mura & Drava dal' unione di essi, alle terre di Ratzcaniscia, e Drausardhel terminando quiui con linea retta dal' una & l'altra terra con la Stiria* [OSZK kéziratok térképek, TK 255]. Online: <https://maps.hungaricana.hu/hu/OSZKTerkeptar/254/view/?bbox=-646%2C-3623%2C7614%2C-125>
- STIER, Martin (1684): *Vermehrte und verbesserte Landkarten des Königreichs Ungarn und deren andern angrenzenden Königreiche Fürstenthumen und Landschaften samt denen Grentz, Posten, ... Ertzhaus Oesterreich von dem Adriatischen Meer an bis in Siebenbürgen vor Verstungen und Plätze gegen dem Erbfeind zu Nutz der gantzen Christenheit...* [HIM B IX a 487/1] Online: <https://maps.hungaricana.hu/hu/HTITerkeptar/365/view/?pg=2&bbox=-2272%2C-8003%2C11008%2C317>
- WITT, Frederick de (1680): *Regnum Hungaria in omnes suos comitatus accurate / per F. [Frederick] de Witt* [000857325, ZN-Z-XVII-WIT-1680]. Online: <https://digitalna.nsk.hr/?pr=ii-if.v.a&id=10272&vwopt=%7B%22pan%22%3A%7B%22x%22%3Ao.138%2C%22y%22%3Ao.434%7D%2C%22view%22%3A%22image%22%2C%22zoom%22%3A4.479%7D>
- ZMHTL = *Zala megye helytörténeti lexikona. Kéziratok regesztagyűjtemény 16. Milej-Nagyrada*. Online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZALM_HL_16/?pg=267&layout=s